

Ο ΕΝ ΝΙΚΑΙΑ ΤΗΣ ΒΙΘΥΝΙΑΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΤΡΥΦΩΝΟΣ

Ὡς γνωστόν, ἐν Νικαία τῆς Βιθυνίας ὑπάρχουν δύο ὀνομαστοὶ Βυζαντινοὶ ναοί, ὁ τῆς ἁγίας Σοφίας καὶ ὁ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἐπ' ἐσχάτων δ' ἦλθον εἰς φῶς τὰ εἱρεῖπια καὶ τρίτου ναοῦ. Ταῦτα ἐμελέτησεν ἐμπειριστατωμένως ὁ εὐφήμως γνωστός Τοῦρκος Βυζαντιολόγος κ. Semavi Eyice (Σεμαβὴ Ἔγιτζε, ἤτοι Ἑριγενῆς Καλλίας), ἀφιερῶσας εἰς αὐτὰ πραγματεῖαν διεξοδικὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «İznik' de bir Bizans kilisesi» (Βυζαντινὸς ναὸς ἐν Νικαίᾳ).

Τὰ ἐν λόγῳ εἱρεῖπια κεῖνται εἰς τὸ βόρειον τμήμα τῆς πόλεως καὶ ἀριστερὰ ἐπὶ τῆς μεγάλης ὁδοῦ τῆς ἀγοῦσης πρὸς τὴν πύλην τὴν καλουμένην τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ποῖος ὅμως νὰ ἦτο ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ναός; Εἰς τὰς κατωτέρω γραμμάς θὰ ἐπιχειρήσωμεν τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς ταυτίσεώς του, ὀδηγὸν ἔχοντες τὴν ὄντως πολῦτιμον ἐν προκειμένῳ μελέτην τοῦ κ. Ἔγιτζε, καὶ δὴ τὰ ἐξῆς τρία σημεῖα:

α') Οἱ τοῖχοι τοῦ ναοῦ σφύζονται μέχρις ὕψους 1.50 μ. Λεπτομερῆς ἐξέτασις τῶν εἱρεπιῶν ἔδειξεν ὅτι ὁ ἐπὶ τῆς θέσεως ταύτης πρωταρχικὸς ναὸς εἶχεν ὑποστῆ βλάβας σημαντικᾶς, βραδύτερον δὲ ἀνεστηλώθη καὶ διερροθυμίσθη διαφοροτρόπως. Τὰ σωζόμενα μέρη κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνήκουν εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν. Ὁ ναός, ἀναστηλωθεὶς, διεκοσμήθη μὲ λαμπρὰ μωσαϊκά, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ ἀνευρεθεῖσαι καὶ διαρκῶς ἀνευρισκόμεναι παμπληθεῖς πολυτελεῖς ψηφίδες μωσαϊκῶν. Τὸ δάπεδον ἐπίσης ἦτο ἐπεστρωμένον πολυτελέστατα καὶ καλλιτεχνικώτατα. Φαίνεται ὅμως ὅτι δὲν εἶχε καταβληθῆ ἢ αὐτὴ ἐπιμέλεια καὶ διὰ τὴν δόμησιν τῶν τοίχων ὕψη καὶ διὰ τὴν διακόσμησίν των.

β') Οἱ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι κατὰ τὴν συνήθη Βυζαντινὴν δομικὴν, ἤτοι δι' ἄλληλαλλήλων ὀριζοντίων στρωμάτων πλίνθων ἐναλλασσομένων μὲ στρώματα ἐκ λίθων.

Φαίνεται ὅτι ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ ἐγένετο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Πλέον συγκεκριμένως ὁμιλοῦν αἱ πλίνθοι, ἔχουσαι πάχος μὲν 0,03 μ. καὶ πλάτος ἑκατέρας τῶν πλευρῶν 0,26 μ. Μὲ πλίνθους παρομοίων σχεδὸν διαστάσεων εἶναι ἐκτισμένος καὶ ὁ 19ος πύργος τῶν τειχῶν τῆς Νικαίας, ὅστις, ὡς φαίνεται, ἐκτίσθη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1204—1222.

Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ἄγει καὶ ἡ μελέτη ἄλλων τινῶν τεκμηρίων, ὧς ἡ διακοσμητικὴ ἀναγλύφων μαρμάρων κ.λ.π.

Ἡ μεγάλη ἀψὶς τοῦ μνημείου, ἣτις, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ κ. Ἔγιτζε, θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἀκριβεστέραν χρονολόγησίν του, δυστυχῶς ἅμα τῇ ἐσκαφῇ τούτου κατέπεσε· πάντως τὰ ὑφιστάμενα τεκμήρια θέτουσι τὸ ἔτος 1222 ὡς ἔσχατον ὄριον τῆς χρονολογήσεως τοῦ μνημείου. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ τοιοῦτοι ὑπολογισμοὶ εἶναι ἐπιδεικτικοὶ κάποιας ἐπεκτάσεως, ἀντιθέτως δὲ καὶ περιορισμοῦ.

γ') Παρὰ τὸν ναὸν ὑπάρχοντα τὰ ὑπολείμματα τοίχων. Εἰς τούτων μάλιστα, οὐτῖνος μόνον τὰ θεμέλια σώζονται, ἐκτείνεται κατὰ μῆκος τῆς νοτίου πλευρᾶς τοῦ ναοῦ. Ἐπὶ τούτων ὁ κ. Ἔγιτζε ἐφιστᾷ τὴν προσοχήν μας λέγων ὅτι δὲν πρέπει νὰ παραμεληθῇ ἡ μελέτη των, διότι θὰ ἀποβῇ αὕτη χρήσιμος εἰς μελλοντικὰς μελέτας, περὶ τοῦ τοίχου δὲ τῆς νοτίου πλευρᾶς διμιλῶν προσθέτει ὅτι, πιθανώτατα, ὁ ναὸς θὰ εἶχεν ἐν παρεκκλήσιον ἢ στοὰς ἐξωτερικὰς ἢ καὶ δωμάτια, τὰ ὁποῖα θὰ ἐγκατελείφθησαν πρὸ τῆς ὀλοσχεροῦς καταστροφῆς τοῦ ναοῦ. Πράγματι, ὡς θὰ ἴδωμεν ἄμέσως κατωτέρω, ἡ ὑπαρξὶς τούτων συντελεῖ εἴπερ τι καὶ ἄλλο εἰς τὴν ταύτισιν τοῦ ναοῦ.

Πάντα τὰ σημεῖα ταῦτα μὲ ἤγαγον νὰ μορφώσω τὴν πεποιθήσιν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Τρύφωνος, περὶ τοῦ ὁποίου διὰ μακρῶν ὁμιλεῖ ὁ παρὰ Σάθᾳ Ἀνώνυμος Βυζαντινὸς ἱστορικός.

Ὁ Ἀνώνυμος λοιπὸν μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Θεόδωρος Β' ὁ Λάσκαρις (1254—1258) ἐσέβετο ὑπερβολικὰ τὸν Ἅγιον Τρύφωνα, τὸν ὁποῖον ἐθεώρει ὡς προστάτην τοῦ Ἅγιου.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Δούκας Βατάτζης, ἀποθανὼν ἐν τῷ παρὰ τὴν Σμύρνην Νυμφαίῳ τῇ 30ῇ Ὀκτωβρίου 1254, ἀφῆκεν εἰς τὸν υἱὸν καὶ διάδοχόν του Θεόδωρον Β' Λάσκαριν κράτος πλούσιον, ἰσχυρὸν καὶ ἐκτεταμένον. Ἐν Μικρῇ Ἀσίᾳ ἐξετείνεται τοῦτο μέχρι τῆς Φιλαδελφείας, συμπεριλαμβανομένης, ἐπὶ πολλῶν νήσων μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ Λέσβος καὶ ἡ Ρόδος, ἐν δὲ τῇ Εὐρώπῃ, πρὸς βορρᾶν, πέραν τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ τῆς Ροδόπης καὶ περιελάμβανεν ἐν Μακεδονίᾳ τὰς πόλεις Σέρρας, Μελένικον, Στενήμαχον καὶ τὴν ὀχυροτάτην Τζέπαιναν, πρὸς δυσμὰς δὲ τὴν ἀκμαίαν πόλιν Στόβους, τὰ Σκόπια, τὴν Πελαγονίαν κλπ. Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης εἶχεν ἐντελῶς ὑποταγῇ εἰς τὸ κράτος τῆς Νικαίας ἥδη ἀπὸ τοῦ 1246.

Ἐν τῇ βορειοδυτικῇ Μακεδονίᾳ τὸ κράτος τῆς Νικαίας περιελάμβανε τὰς πόλεις Καστορίαν, Ἀχρίδα, Πρέσπαν, Ἐλμπασάν κλπ. ἀφαιρεθείσας τὸ 1251 ἀπὸ τὸν Δεσπότην τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ τὸν Β', ὅστις ὑπεχρεώθη, διὰ νὰ κλείσῃ εἰρήνην μετὰ τοῦ Βατάτση, νὰ παραδώσῃ τὸν Περγλεπέν, τὰ Βελεσσά καὶ τὴν ὀχυρὰν πόλιν τῆς Ἀλβανίας Κροΐαν.

Ἡ τερραστία αὕτη ἐπέκτασις τοῦ Κράτους τῆς Νικαίας ἐν Εὐρώπῃ ἐγένετο εἰς βάρος τοῦ Δεσπότη τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ τοῦ Β', τοῦ ἡγεμόνος τῆς

Βουλγαρίας Μιχαήλ, γυναικαδέλφου τοῦ νέου αὐτοκράτορος Θεοδώρου τοῦ Β΄, ὡς καὶ τῆς Λατινικῆς αὐτοκρατορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἥτις περιορίσθη μόνον ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Βυζαντίου.

Ὁ θάνατος τοῦ Βατάτση ἀνεπτέρωσε τὰς ἐλπίδας τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βουλγαρίας Μιχαήλ, ὅστις ὀρμήσας διέβη τὸν Ἔβρον, καὶ εἰσῆλασεν εἰς τὴν βόρειον Μακεδονίαν καταλαμβάνων τὰ πάντα. Μόνον αἱ πόλεις Σέρραι, Μελένικον καὶ Μνείακον¹ κατώρθωσαν νὰ προβάλλουν ἀποτελεσματικὴν ἀντίστασιν, χάρις εἰς τὴν ἀνδρείαν τῆς πολιτοφυλακῆς των. Μόλις ἐπληροφόρηθη ταῦτα ὁ αὐτοκράτωρ Θεόδωρος συνεκάλεσε πάντας τοὺς ἐν τέλει διὰ νὰ συσκεφθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου. Πάντες τὸν ἀπέτρηπον νὰ ἐκστρατεύσῃ, λόγῳ τοῦ ὅτι ἐπλησίαζεν ὁ χειμὼν. Ὁ Θεόδωρος ὅμως ἐσκέφθη ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐκστρατεύσῃ ἀμέσως ἐναντίον τοῦ Μιχαήλ διὰ νὰ σταματήσῃ τὴν προέλασίν του, εἰς τοῦτο δὲ προέβη τοσοῦτο μᾶλλον θαρρούντως, καθ' ὅσον τῷ παρουσιάσθη καθ' ὕπνου ὁ προστάτης του Ἅγιος Τρύφων ἐνθαρρύνων αὐτόν.

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Θεοδώρου ἐστέφθη ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας. Εἰς ἐπιστολήν, τὴν ὁποίαν ἔστειλεν οὗτος εἰς τὸν διδάσκαλόν του Νικηφόρον Βλεμμύδην², ἀγγέλλων τὰς νίκας του, λέγει σὺν ἄλλοις : «θαύμασον ἐκ βάθους καρδίας τὰ ὑψηλὰ ταῦτα κατορθώματα τῆς Ἑλληνικῆς ἀνδρείας»³. Ὁ Θεόδωρος ἰσχυρίζετο ἐξ ἄλλου ὅτι εἰς ἐκάστην κρίσιμον περίστασιν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκστρατείας, ἔβλεπε τὸν Ἅγιον Τρύφωνα οὐχὶ πλέον καθ' ὕπνον, ἀλλ' ἐν ἐργηγόρῳσι νὰ βαδίξῃ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατεύματος,

Ὁ Ἅγιος Τρύφων κατήγετο ἐκ Λαμψάκου, ἐμαρτύρησε δὲ ἐν Νικαίᾳ. Εἰς τὸν τόπον τοῦ μαρτυρίου του ἰδρύθη εὐκτήριον πλινθόκτιστον, τὸ ὁποῖον ὅμως σὺν τῷ χρόνῳ, εἶχεν ὑποστῆ βλάβας σημαντικὰς κατακλυζόμενον ὑπὸ τῶν ὑδάτων.

Ὁ Θεόδωρος, ἐπανακάμψας εἰς Νίκαιαν νικητῆς καὶ τροπαιοῦχος, ἔσπευσε νὰ ἀναγράψῃ τὰ νικητήρια εἰς τὸ ἱερόν τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος, ἰδὼν ὅμως τὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὗρίσκετο τοῦτο, ἀμέσως ἔδωσε διαταγὰς, πρὶν ἢ ἐπιληφθῆ ἑτέρας τινος ὑποθέσεως πρὶν ἢ προβῆ εἰς τὴν τελετὴν τῆς στέψεώς του διὰ τὴν ὁποίαν τόσον ἐβιάζετο, νὰ ἀνοικοδομηθῆ τοῦτο

¹ Κατὰ τὸν Ἀντωνιον Μηλιαράκη «Ἱστορία τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας», Ἀθῆναι, 1898, σ. 424, τὸ Μνείακον ἦτο πόλις ὄχυρὰ ἐπὶ τοῦ Ἄρδα ποταμοῦ.

² Ἐπιστολὴ XLXI, N. Festa, Theod. Ducæ Iascaris, Epistulæ, Φλωρεντία 1898.

³ Ἐν ἑτέρᾳ ἐπιστολῇ ὑπογράφεται ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων καὶ οὐχὶ τῶν Ρωμαίων, κατὰ τὰ εἰωθότα.

⁴ Ἄνωνυμος παρὰ Σάθα, Bibliotheca græca medii ævi, Paris, 1894. Ἐν τῷ Ζφ τόμῳ, σ. 514.

ἐπειγόντως μετὰ πάσης λαμπρότητος ¹. Εἰς τὴν σπουδὴν ταύτην προφανῶς πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ἡ πλημμελὴς δόμησις τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ τὴν ὁποίαν παρετήρησεν ὁ κ. Ἐγιτζε.

Ὁ αὐτὸς Ἀνώνυμος ἱστορικὸς προσθέτει καὶ ἄλλας τινὰς λεπτομερείας σχετικὰς μὲ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος, δυναμένας νὰ ἐξηγήσωσι τί εἶναι τὰ παρὰ τὸν ναὸν ἐρείπια, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπέστησε τὴν προσοχὴν μας ὁ διαπρεπὴς Τοῦρκος Βυζαντιολόγος.

Λέγει λοιπὸν ἐν συνεχείᾳ ὁ Ἀνώνυμος ἱστορικὸς ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ ὠκοδόμησε περίξ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος κτήρια σχολικά ², καὶ δὴ μίαν σχολὴν ἀνωτέρων φιλοσοφικῶν σπουδῶν ὡς καὶ δημοσίαν βιβλιοθήκην. Σημειωτέον ὅτι ὁ αὐτὸς βασιλεὺς καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας πόλεις τῆς ἐπικρατείας του ἵδρυσε σχολὰς καὶ βιβλιοθήκας ³.

Τὸ θεριμὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων τοῦ φιλομούσου Αὐτοκράτορος δεικνύει ἡ ἐξῆς περικοπὴ μιᾶς ἐπιστολῆς του, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐκφράζει τὴν χαρὰν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν του, ὅτε οἱ καθηγηταὶ τῆς περὶ ἧς ἀνωτέρω ὁ λόγος σχολῆς τῷ ἔστειλαν τοὺς πρῶτους ἀποφοίτους αὐτῆς :

«Βλέπων αὐτούς, λέγει, ἔδοκίμασα τὴν χαρὰν τοῦ κηπουροῦ, ὅστις ἀποθαυμάζει τὸν κῆπόν του εὐρισκόμενον ἐν πλήρει ἀνθήσει. Ἡ ἰκμὰς τῆς βλαστήσεως καὶ τὸ σφρίγος τῆς ἀνθήσεως δίδει μίαν ἰδέαν ἐκ τῶν προτέρων τῆς ὠραιότητος καὶ τῆς γύσεως τῶν καρπῶν, τοὺς ὁποίους τὰ δενδρύλλια θὰ παραγάγῃ βραδύτερον ⁴.

Θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον, ἐὰν συνεχίζοντο αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ ἐπὶ τῶν περίξ τοῦ ναοῦ ἐρειπίων.

I. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

¹ Ἀνώνυμος, Ἐνθ' ἄν. σ. 514. Βλέπε καὶ τὸ ἕμὸν σύγγραμμα Théodore II Lascaris Empereur de Nicée, Paris, 1908, σ. 70, σημ. 2. Δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἐπέσπευδεν ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ του ὅπως τελεσθῇ ἐν αὐτῷ ἡ τελετὴ τῆς στέψεώς του.

² Ἀνώνυμος, Ἐνθ' ἄν.

³ Βλ. ἕμὸν σύγγραμμα, σσ. 86 - 87.

⁴ Ἐπιστολὴ CCXVII.